Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 811.161.1

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA GLOBAL KOMMUNIKATSIYA

Rus va o‘zbek tillarida transport vositalari nomlarining leksik-semantik tuzilishini qiyosiy tahlil qilish

Kamola Baxtiyor qizi Khushmurodova*

Turon universiteti (Qarshi)

✉ khushmurodovakamola@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqotning maqsadi rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining leksik-semantik tuzilishini qiyosiy jihatdan tahlil qilish hamda ularning umumiy va milliy o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, leksik-semantik va komponent tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida transport vositalari nomlari asosiy leksik-semantik guruhlarga ajratilib, ularning ma’no tarkibi, nominatsiya usullari, sinonimik va giperonim-giponimik munosabatlari, shuningdek, o‘zlashma leksik birliklarning tilga moslashuv xususiyatlari o‘rganildi. Tadqiqotning asosiy natijalari rus va o‘zbek tillaridagi transport leksikasi umumiy semantik asosga ega ekanligini, biroq ayrim leksik birliklarning ma’no hajmi, qo‘llanish doirasi va nominatsiya usullarida o‘ziga xos farqlar mavjudligini ko‘rsatdi. Shuningdek, transport sohasining rivojlanishi har ikki til lug‘at tarkibining yangilanishiga, yangi nomlarning shakllanishiga va xalqaro terminlarning faol o‘zlashuviga ta’sir ko‘rsatayotgani aniqlandi. Xulosa sifatida transport vositalari nomlarini qiyosiy o‘rganish rus va o‘zbek tillari o‘rtasidagi lingvistik aloqalarni, leksik-semantik jarayonlarni hamda milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar

transport leksikasi, transport vositalari nomlari, leksik-semantik tuzilish, nominatsiya, o‘zlashma birliklar, semantika, rus tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil.

DOI: 10.5281/zenodo.23281522

Kirish

Rus va o‘zbek tillarida transport vositalari nomlari miqdor va mazmun jihatidan keng leksik-semantik tizimni tashkil etadi. Mazkur tizim tarkibida umumxalq tilida faol qo‘llanadigan birliklar bilan bir qatorda terminologik, kasbiy, so‘zlashuvga xos va o‘zlashma birliklar ham mavjud. Transport vositalarining vazifasi, harakatlanish muhiti, texnik tuzilishi, foydalanish sohasi va boshqa belgilari asosida shakllangan nomlar o‘zaro turli semantik munosabatlarga kirishadi. Shu sababli ularni faqat alohida leksik birliklar sifatida emas, balki muayyan ichki tizimga ega bo‘lgan leksik-semantik majmua sifatida o‘rganish muhimdir.

Mavzuning dolzarbligi, avvalo, rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining qiyosiy jihatdan yetarli darajada tizimli o‘rganilmaganligi, yangi transport turlarining paydo bo‘lishi va xalqaro terminologiyaning faol kirib kelishi bilan belgilanadi. Ayniqsa, transport vositalari nomlarining semantik tarkibi, ularning guruhlanishi, o‘zaro giperonimik-giponimik va sinonimik munosabatlari, shuningdek, o‘zlashma birliklarning milliy til tizimiga moslashuvi qiyosiy tadqiqot uchun muhim masalalardan hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining leksik-semantik tuzilishi qiyosiy aspektda tahlil qilinib, ularning umumiy va milliy o‘ziga xos jihatlarini aniqlashga e’tibor qaratiladi. Tadqiqotning asosiy yo‘nalishi transport vositalari nomlarini semantik guruhlarga ajratish, ularning ma’no tarkibini aniqlash, nominatsiya usullarini tavsiflash hamda ikki til o‘rtasidagi o‘xshash va farqli xususiyatlarni bel-

gilashdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi va ilmiy ahamiyati shundaki, transport leksikasini qiyosiy o‘rganish nafaqat ikki tilning leksik-semantik tizimidagi umumiy qonuniyatlarni aniqlash, balki rus-o‘zbek til aloqalarining zamonaviy terminologiya va nominatsiya jarayonlaridagi o‘rnini belgilash imkonini beradi.

Materiallar va usullar

Tadqiqot materiali sifatida rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlari, terminologik birliklar va o‘zlashma leksik birliklar tanlab olindi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, leksik-semantik va komponent tahlil usullaridan foydalanildi. Transport vositalari nomlari semantik guruhlarga ajratilib, ularning ma’no tarkibi, nominatsiya xususiyatlari, sinonimik hamda giperonimik-giponimik munosabatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida ikki tildagi transport leksikasining umumiy va milliy o‘ziga xos xususiyatlari aniqlandi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlari muayyan ichki tizimga ega bo‘lgan dinamik leksik-semantik qatlamni tashkil etishini ko‘rsatdi. Qiyosiy tahlil jarayonida mazkur birliklarni transport vositasining harakatlanish muhiti, vazifasi, foydalanish sohasi va texnik xususiyatlariga ko‘ra guruhlash mumkinligi aniqlandi. Har ikki tilda quruqlik, havo va suv transportiga oid nomlar mavjud bo‘lib, ular o‘zaro turli semantik munosabatlar orqali bog‘lanadi.

Quruqlik transporti nomlari ushbu leksik qatlamning eng faol qismini tashkil etadi. Rus tilida автомобиль, автобус, грузовик, легковой автомобиль, мотоцикл, трамвай, троллейбус kabi birliklar, o‘zbek tilida esa avtomobil, avtobus, yuk mashinasi, yengil avtomobil, mototsikl, tramvay, trolleybus kabi nomlar qo‘llanadi. Ularning aksariyati o‘zaro semantik jihatdan mos keladi. Biroq ayrim birliklarning ma’no hajmi va qo‘llanish doirasida farqlar mavjud. Masalan, rus tilidagi машина hamda o‘zbek tilidagi mashina leksemalari keng ma’noli bo‘lib, kontekstga qarab turli mexanizm yoki bevosita avtomobilni anglatishi mumkin.

Tahlil natijasida transport vositalari nomlarining giperonimik-giponimik munosabatlari ham aniqlandi. Transport vositasi umumiy tushuncha sifatida avtomobil, avtobus, poyezd, samolyot, kema kabi birliklarni qamrab oladi. O‘z navbatida, avtomobil tushunchasi yengil avtomobil, yuk avtomobili, maxsus avtomobil kabi kichik semantik guruhlarga ajraladi. Bunday ierarxik tuzilish rus va o‘zbek tillarida umumiy xususiyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Transport vositalari nomlarida sinonimik va variantlilik munosabatlari ham kuzatiladi. Rus tilida автомобиль — машина — авто, o‘zbek tilida esa avtomobil — mashina kabi birliklar ayrim kontekstlarda yaqin ma’noda ishlatiladi. Biroq ularning uslubiy xususiyati va semantik qamrovi bir xil emas. Xususan, авто va mashina kabi birliklar kundalik va so‘zlashuv nutqida faolroq qo‘llanadi.

Tadqiqotda o‘zlashma leksikaning transport terminologiyasini shakllantirishdagi o‘rni ham muhim ekanligi aniqlandi. Transport va avtomobil sanoatining xalqaro xususiyati sababli ko‘plab terminlar turli tillarda parallel ravishda qo‘llanadi. Tramvay, trolleybus, metro, skuter, krossover, elektomobil, gibrid kabi birliklar transport sohasidagi xalqaro terminologik jarayonlarning mahsulidir. Bunday birliklar o‘zlashish jarayonida qabul qiluvchi tilning fonetik, grafik, grammatik va semantik tizimiga moslashadi.

Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi transport leksikasining semantik va miqdoriy yangilanishiga olib kelmoqda. Elektr transporti, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va yangi turdagi avtomobillarning paydo bo‘lishi natijasida elektromobil, gibrid avtomobil, krossover, SUV kabi nomlar faol qo‘llanmoqda. Bu jarayon transport leksikasining yopiq emas, balki yangi tushunchalar va nomlar bilan muntazam boyib boradigan tizim ekanligini ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarining umumiy jihatlari transport faoliyatining universal xususiyatlari bilan bog‘liq. Farqli jihatlar esa, avvalo, ayrim tushunchalarni nomlash usullari, leksik birliklarning semantik hajmi, o‘zlashma so‘zlarning moslashuvi va ularning nutqda qo‘llanish xususiyatlarida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan transport leksikasi nafaqat texnik taraqqiyotni, balki ikki xalqning kundalik hayoti va tilidagi o‘zgarishlarni ham aks ettiradi.

Umuman olganda, olingan natijalar transport vositalari nomlarini qiyosiy o‘rganish rus va o‘zbek tillar-

ining leksik-semantik tizimidagi umumiy qonuniyatlar bilan bir qatorda milliy xususiyatlarni ham aniqlash imkonini berishini ko‘rsatdi. Mazkur natijalar transport terminologiyasining rivojlanish tendensiyalarini, o‘zlashma birliklarning tilga kirib kelish jarayonini hamda zamonaviy transport sohasining til leksikasiga ta’sirini yanada chuqurroq tadqiq etish uchun asos bo‘la oladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlari o‘zaro umumiy va milliy xususiyatlarga ega bo‘lgan dinamik leksik-semantik tizimni tashkil etishini ko‘rsatdi. Transport vositalari nomlari harakatlanish muhiti, vazifasi, foydalanish sohasi va texnik xususiyatlariga ko‘ra guruhlanadi. Har ikki tilda mazkur birliklar o‘rtasida sinonimik, giperonimik-giponimik va boshqa semantik munosabatlar mavjud.

Qiyosiy tahlil ayrim transport nomlarining ma’no hajmi, qo‘llanish doirasi va nominatsiya usullarida farqlar borligini aniqladi. Shuningdek, texnika va transport sohasining rivojlanishi natijasida yangi birliklar hamda o‘zlashma terminlar faol shakllanayotgani kuzatildi. Elektromobil, gibrid, krossover kabi nomlarning qo‘llanishi transport leksikasining zamonaviy texnologiyalar ta’sirida muntazam yangilanib borayotganidan dalolat beradi.

Umuman, rus va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlarini qiyosiy o‘rganish ikki tilning leksik-semantik tizimidagi umumiy qonuniyatlar, milliy xususiyatlar va tillararo ta’sir jarayonlarini aniqlashga imkon beradi. Mazkur tadqiqot transport leksikasining rivojlanish tendensiyalarini o‘rganish hamda rus-o‘zbek terminologik aloqalarini tadqiq etish uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Апресян Ю. Д. Основания системной лексикографии. – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т. 2.

[2] Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019

[3] Ermatov I. O‘zbek tilining sohada qo‘llanishi. – Toshkent, 2024. – 150 b

[4] Madvaliyev A. O‘zbek terminologiyasi va leksikografiya masalalari. – Toshkent, 2017. – 203 b.

[5] Д.Э. Розенталь. Современный русский язык. — М.: Айрис-Пресс, 2005.